

Кучеренко І. Формування вмінь визначати рід іменника: базові аспекти у підготовці до ЗНО / І.А.Кучеренко, Л.І.Мамчур // // Теорія і практика підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури : матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару / уклад. : В.І.Авраменко (розділи I, II), Зарудняк Н. (розділ III). – Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. – С.86-93.

Кучеренко Ірина,

доктор педагогічних наук, доцент

Мамчур Лідія,

доктор педагогічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ВИЗНАЧАТИ РІД ІМЕННИКА: БАЗОВІ АСПЕКТИ У ПІДГОВТОЦІ ДО ЗНО

Мовна компетентність дає можливість особистості застосовувати лінгвістичні засоби української мови як системи незалежно від соціолінгвістичного значення їх варіантів та від прагматичних функцій їх реалізації. Мовна компетентність включає знання мови, тобто мовних одиниць, законів, правил, за якими формуються правильні мовні конструкції й повідомлення, здійснюється трансформація та перетрансформація, мовні вміння, що стосуються всіх рівнів мовної системи, а також досвід застосування їх у процесі мовленнєвої діяльності.

Учні повинні володіти засобами української (державної) мови, оскільки за їх допомогою можна побудувати і сформулювати зв'язні висловлювання різних стилів, типів і жанрів мовлення, що будуть використані в різних сферах спілкування. Йдеться про знання мови на фонологічному, орфоепічному, семантичному, (лексичному і фразеологічному, граматичному (морфологічному і синтаксичному) та структурно-синтаксичному рівнях. Знання всіх елементів фонетики української мови, законів сполучуваності алофонів у мовленні, знання граматичних категорій, значень, форм та правил функціонування їх, розуміння значень (семантичних, граматичних, стилістичних) значної кількості слів, що становлять лексичну основу мови, та знання правил сполучуваності їх і деривації – вміння формувати речення

різних семантичних та структурних типів. Окрім цих складників, до мовної компетентності включаємо вміння створювати, перефразовувати висловлювання, розрізняти синонімію та омонімію, правильні й неправильні синтаксичні одиниці.

Мовна компетентність, на думку Д. Хаймса, – це «не тільки володіння граматикою й словником, а й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт [3]». У тлумаченні вченого обсяг цього лінгвістичного поняття, що є складником комунікативної компетентності, досить широкий і включає лінгвістичний та комунікативний компоненти. Вважаємо, що мовна компетентність оперує лише мовними одиницями, а структурні елементи комунікативної ситуації є основою комунікативної компетентності учнів. А. Шумарова до мовної компетентності відносить також показники інтерференції (проникнення рис однієї мови в іншу), продуктивність мовлення, здатність утворювати нові форми, «швидкість / легкість мовлення, його правильність, насиченість, семантичну і стилістичну відповідність [4, с. 15]».

Мовна компетентність передбачає досконале володіння мовними засобами всіх її рівнів, особливо лексичну, граматичну і стилістичну вправність мовців, її формування здійснюється внаслідок взаємодії природної мовної здатності людини й засвоюваного мовного матеріалу впродовж вивчення будови мови і правил утворення та функціонування мовних конструкцій. Знання мовної системи, володіння її засобами дозволяє особистості формувати і формулювати власні думки, інтерпретувати чуже висловлювання, тобто забезпечує успішну й повноцінну комунікацію.

Отже, мовна компетентність передбачає досконале володіння усіма засобами мови, забезпечує семантичну і стилістичну вправність мовців. Вона формується внаслідок взаємодії природної мовної здатності людини і засвоюваного мовного матеріалу впродовж вивчення мови, її структури та правил утворення мовних конструкцій. Ефективна мовленнєва комунікація досягається мовною компетентністю комунікантів – але не тільки завдяки

їхнім знанням, умінням і навичкам фонетичної, лексичної і граматичної структури мови, а й знанням усіх складників ситуації спілкування. До мовної компетентності відносять уміння оперувати засобами мови, дотримуватися норм літературного мовлення, швидко й доречно вживати мовні засоби, утворювати різнотипні стилістично диференційовані висловлювання, редагувати власне і чуже мовлення (в разі необхідності), володіти всіма стильовими засобами мови.

Мовна компетентність передбачає ґрунтовне оволодіння морфологічними нормами української літературної мови.

Морфологічні норми регулюють вибір варіантів граматичної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами. Морфологічні норми передбачають правильний вибір граматичної форми слова, а саме: визначення і творення числа іменників; визначення роду іменника; утворення відмінкових форм прикметника; утворення ступенів порівняння прикметників; відмінювання числівників, сполучення числівників з іменниками; утворення форм дієслова.

Рід – одна з найголовніших граматичних категорій іменника. У сучасній українській літературній мові будь-який іменник (за винятком тих, що вживаються тільки у множині) обов'язково належить до певного роду: чоловічого (*дуб, учень, хлопець, ректор*), жіночого (*дівчина, мама, голубка, студентка, книжка*), середнього (*сонце, море, поле, орля*), спільного (*забіяка, сирота, листоноша, плакса, роззява, рюмса, ябеда*).

Граматичний рід іменника виявляється по-різному: у назвах істот він пов'язаний із поняттям статі і є лексико-граматичним показником; у назвах неістот рід – це суто граматична, формальна категорія.

Категорія роду в іменниках виявляється різними мовними засобами:

- позитивною або негативною флексією (*береза, дерево, море, час □*);
- суфіксами (*робітник, робітниця, поетеса*);
- пояснювальним словом (*групповий староста, старий служака*).

В іменниках неістот рід визначається здебільшого за допомогою закінчень у початковій формі:

- чоловічий рід – нульове закінчення, флексія **-о, -а**(*ліс, дім, Дніпро, Микола, шлях, колір, ніж, жолудь*),

- жіночий рід – флексія **-а(я)**, нульове закінчення (*книга, земля, ніч, думка, сталь, ціль, відстань, любов*);

- середній рід **-о,-е,-а(я)**(*болото, море, сім'я, сито, небо, коліща*).

Важливо звернути увагу на рід окремих іменників.

Чоловічий рід: *дріб, зяб, кір, накуп, насип, біль, нежить, пил, полин, рояль, рукопис, сажень, Сибір, собака, степ, ступінь, толь, тюль, шампунь*.

Жіночий рід: *адреса, вуаль, даль, бандероль, заповоч, гуаш, зала, нехворощ, путь, розкіш*.

Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження – загальних назв визначається залежно від того, кого чи що вони називають:

- особу чоловічої статі – чоловічий рід (*аташе, мосьє, кюре, денді, рантьє, маестро, буржуа, кутюр'є*);

- особу жіночої статі – жіночий рід (*леді, мадам, міс, місіс, фрау, міледі*);

- назви неістот належать до середнього роду (*депо, метро, таксі, ательє, купе, рагу, попурі, меню, рагу, бюро*);

- назви істот (тварин, птахів) – чоловічий рід (*шимпанзе, ара, какаду, поні, кенгуру, колібрі*);

- власні назви належать до певного роду відповідно до загальної (родової) назви: *Баку, Тбілісі* (місто – С. р.), *Ай-Петрі* (гора – Ж. р.), *Кракатау* (вулкан – Ч. р.), *Хокайдо* (острів – Ч. р.), *Міссісіні* (річка – Ж. р.), *Монако* (країна – Ж. р.), *Капрі* (острів – Ч. р.), *Балі* (острів – Ч. р.), *Душанбе* (місто – С. р.), *Онтаріо* (озеро – С. р., річка – Ж. р., штат – Ч. р.).

Рід невідмінюваних іменників у прикладах

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
аташе імпресаріо конференсьє	назви риб: гурами, івасі, пугасу, фугу мови: хінді, комі	назви рослин: авокадо, алоє, каланхоє, манго, сорго

кутюр'є маестро мосьє боржомі портъє рантъє рефері тифозі тореро шансонъє япі ара (арара) гризлі динго жако зебу ему какаду коала поні сапажу фламінго шимпанзе бенді кабукі кантрі шимі багі каберне барбекю сулугуні назви вітрів: гrego, майстро, памперо, солано, торнадо	альма-матер авеню бере боржомі кольрабі салямі бері-бері страдиварі цеце капітель інженю	назви страв: бeзе, глясе, рагу, мате, суфле, соте, фрикасе, філе музичні терміни: адажіо, алегро, інтермецо, капричіо предмети вбрання: галіфе, кашне, кімоно, сабо, сарі амплуа бароко ватерполо есе джерсі жалюзі каное кашпо плісе прес-пап'є ралі ранчо сіті цунамі
--	--	---

Деякі невідмінювані іменники також можуть належати до двох родів:

загадковий візаві і загадкова візаві (той / та, хто сидить навпроти),

ваши протезе і ваша протезе (підопічний / підопічна),

дивакуватий хіпі і дивакувата хіпі (представники культури хіпі),

співучий колібрі і співуча колібрі (птахи),

визнана есперанто і визнане есперанто (штучна мова),

запальний або запальне па-де-де, па-де-труа (танець),
міцний або міцне бренді (міцний напій),
один або одне екю, ескудо (назви грошових одиниць).

Рід деяких невідмінюваних іменників може залежати від лексичного значення іменників:

прудка ківі (пташка) і *зелене ківі* (тропічне дерево та плід з нього),
велетенський боа (удав) і *гарне боа* (жіночий шарф з хутра або пір'я),
чудовий або чудова бієнале (фестиваль, виставка),
сухе кеш'ю (тропічне дерево) і *сухий кеш'ю* (плід цього дерева),
смачний каберне (сорт винограду) і *смачне каберне* (назва вина).

Рід невідмінюваних аббревіатур визначається залежно від стрижневого слова: *НРУ* (Народний рух України), *НБУ* (Національний банк України) – чоловічий рід, *BAT* (Відкрите акціонерне товариство), *МЗС* (Міністерство зовнішніх справ), *ПП* (приватне підприємство), *ТОВ* (товариство з обмеженою відповідальністю) – середній рід.

В іменниках – назвах професій, посад, звань зберігається форма чоловічого роду для називання особи чоловічої та жіночої статі: *друкар, математик, юрист, ректор; декан Олена Степанівна – декан Віктор Андрійович*. Як іменники чоловічого роду вони вживаються у професійному та діловому мовленні. Від частини іменників такої семантики за допомогою суфіксів *-к-, -иц-, -ис-, -ес-* утворюються співвідносні форми жіночого роду, що вживаються в усіх мовних стилях, крім наукового й офіційно-ділового: *вихователь – вихователька, робітник – робітниця*. В офіційно-діловому стилі мовлення іменники – назви осіб за професією, посадою, званням вживаються у формі чоловічого роду: *геолог, інженер, директор, декан, професор*. Вказівку на особу жіночої статі містять лише контекстуальні показники, а саме дієслова-присудки: *Декан факультету запросила...; ректор університету звітувала про ...*

Вправа 1. До поданих іменників дібрати прикметники і записати як словосполучення. Визначити рід іменників.

Шосе, Кутаїсі, собака, путь, купіль, піаніно, туш, Батумі, рандеву, кепі, кашне, лібрето, білоручка, плакса, вовчище, ручище, вуаль, Умань, Чигирин, Удай, Чернівці, Суми, Яготин, Інгул, Коростень, Стрий, Ізмаїл, Псел, Батурин.

Вправа 2. Записати іменники, визначте рід. З'ясувати лексичне значення слів.

Бароко, Хоккайдо, ЛНУ, НБУ, ООН, НРУ, УДПУ, МОЗ, Балі, Ай-Петрі, По, Дніпро, дріб, накуп, насип, пил, нежить, рояль, рукопис, біль, Сибір, собака, степ, толь, тюль, шампунь, вуаль, зала, путь, розкіш.

Вправа 3. Виписати іменники, що не мають роду. Пояснити, чому.

Таксі, Балі, Мері, невістка, окуляри, сани, спека, вершки, Суми, ковзани, лижі, син, дочка, івасі, річ, канікули, мандри, іменини, вільха, осика.

Вправа 4. Визначити рід іменників. Записати у чотири колонки.

Токіо, Огайо, кольє, підручник, путь, розгляд, заблуда, фікус, розпродаж, Сибір, біль, дріб, Дніпро, пюре, задавака, мосьє, грім, трудяга, особа, пенсне, Гельсінкі, Черкаси, Київ, Львів, Тбілісі, Лондон, Онтаріо, Мічурін, професор, собака, староста, плакса.

Вправа 5. Визначити рід іменників. Дібрати прикметники, утворити словосполучення.

Тюль, кафе, туш, вуаль, рагу, піаніно, По, Ай-Петрі, візаві, рандеву, шимпанзе, жираф, какаду, інтерв'ю, ампула, аташе, Токіо, Міссісіпі, шосе, Гельсінкі, попурі, денді, ара, Кіліманджаро, Перу, Сан-Франциско.

Тести

1. У якому рядку всі іменники належать до одного роду?

- А. Працівник, поні, снігур, син, дебют.
- Б. Путь, плакса, Онтаріо, синтез, вірус.
- В. ООН, бібліотекар, нектар, цеце, зброяр.
- Г. ВНЗ, собака, собор, Сибір, пюре.

2. Позначте рядок, у якому всі іменники чоловічого роду.

- А. Маестро, Хоккайдо, клей, меню, путь.

- Б. Кюре, насип, вир, степ, біль.
- В. Рантьє, директор, боа, Сибір, шосе.
- Г. Какаду, депутат, Сочі, староста, фейлетон.

3. У якому рядку всі слова є іменниками спільного роду?

- А. Плакса, листоноша, ректор, учитель, директор.
- Б. Заїка, староста, задавака, сирота, відмінник.
- В. Роззява, професор, лікар, декан, суддя.
- Г. Заблуда, незнайко, плакса, заступник, степ.

4. Установити відповідність між іменниками та родами, до яких вони належать.

А. Рева, непосида, соня, забіяка, заблуда.	1. Жіночий
Б. Леді, Міссісіпі, королева, усмішка, мальва.	2. Середній
В. НБУ, Дніпро, декан, степ, тюль.	3. Чоловічий
Г. Депо, сонце, волосся, бароко, верб'я.	4. Спільний

5. Знайдіть рядок, у якому всі іменники належать до жіночого роду.

- А. Івасі, розкіш, поні, тюль, розпродаж.
- Б. Цеце, путь, вуаль, мадам, Сара.
- В. Фугу, порт'є, Умань, воєвода, плакса.
- Г. Даль, людяність, авеню, бандероль, збіжжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс] : онлайн-версія «Словника української мови» в 11 томах. – Режим доступу: <http://www.sum.in.ua/>
2. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.] – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
3. Хаймс Д. Етнографія речі / Д. Хаймс // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1975. – Вып. VII : Социолингвистика. – С. 42–95.
4. Шумарова А. Н. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / А. Н. Шумарова. – К. – 2000. – 257 с.

5. Кучеренко І. Українська мова за професійним спрямуванням: навчальний посібник/ Ірина Анатоліївна Кучеренко. – Умань. – 2016. – 250 с.